

Reservaten in het IJsselmeergebied

Door Jaap Woets, Vogelwerkgroep CJN

Omdat de waarde voor de avifauna toch het meest spreekt, willen we een overzicht geven van de reservaten in of langs de IJsselmeerpolders. Andere aspecten van het IJsselmeergebied (botanische, geologische, hydrologische) zijn voor de meeste vogelliefhebbers niet opvallend, maar zijn toch de basis voor de ornithologische waarde van een terrein en spelen daarom evenzeer een rol bij het bestemmen van een terrein tot reservaat. Het is daarom vanzelfsprekend, dat aan die aspecten niet zonder meer kan worden voorbijgegaan, willen we een kans maken enig idee te geven van de waarde van genoemde reservaten.

De afsluiting van de Zuiderzee in 1932 betekende het begin van de veranderingen tot een stilstaand zoetwatermeer. Mensen, flora- en faunaelementen reageerden elk op hun manier¹). De droogvallende platen lokten al dadelijk vele broedvogels: kluten, scholeksters, sterns, meeuwen. De platen voor de Friese kust werden in beheer gegeven aan It Fryske Gea. Voor de doortrekkende steltlopers verdwenen de rijke slikken tussen eb en vloed als fourageergebied. Aan de oost- en zuidkust veranderde de trekweg van vele vogels door het aanleggen van nieuwe polders²). Ook de wintergasten merkten al gauw veranderingen. Vele kleine zwanen werden gelokt door de sterke uitbreiding van de velden fonteinkruiden; dat het zeegras als voedselplant verdween, leek hun niet te schaden³).

1. Het Amstelmeer

is ons oudste waterwildreservaat (1933). Door het kortsluiten van Wieringen met de kust werd het binnengedijkt. In het westelijke deel ligt een grote plaat, die een ontwikkeling gaf te zien zoals later steeds weerkwam op nieuwe terreinen (zie nr. 5). Het naastliggende Balgzand is een be-

¹) Populaire lit. Kees Hana - Van zee tot meer; zwerftochten rondom de Zuiderzee.

²) Zie trekkampverslagen Ermelo in CJN '64 en CJN '65.

³) Kaartjes bij hoofdstuk 3 in L. Tinbergen - Vogels in hun domein, 1962 (4e druk).

langrijk fourageergebied voor wadvogels, maar loopt bij vloed bijna helemaal onder. Het rustige, getijloze Amstelmeer is niet alleen dan een rustige wijkplaats, maar van groter belang naar mate het op de Waddenzee slechter toeven is voor trekkers en pleisteraars tijdens herfst- en winterstormen.

Het beheer van dit 700 ha grote reservaat wordt door de eigenaar, het Heemraadschap Wieringermeer, gevoerd in overleg met „Natuurmonumenten”. Op de dijken staande is het gebied goed te overzien.

2. *De vijver met bosje bij de Rotterdamse hoek*

ligt naast het kale dijklichaam. In de herfst kan het hier aardig druk zijn. Naarmate de aanleg van de IJsselmeerpolders vordert, verloopt de trek langs de oostelijke oever van de oude Zuiderzee steeds meer binnendoor het IJsselmeergebied, wat begon bij het aanleggen van de Noordoostpolder. Hierdoor kwam men op het idee een steunpunt te maken voor de herfstreizigers; dat bestaat uit een gegraven plas en een omgevend wilgenbos. Doordat steeds water onder de dijk doorkwelt, kan een hoog peil worden gehandhaafd. Zo een klein terrein (4 ha) kan niet toegankelijk zijn. Het SBB voert hier het beheer voor Domeinen. Zie verder de bijdrage van Wim Berghuis, die een beeld geeft van de moeilijkheden, waarvoor men zich geplaatst ziet bij het scheppen van natuurterreintjes in een nog zo jong gebied als de IJsselmeerpolders, waar de situaties kunnen veranderen.

3. *Het geologisch reservaat P. van der Lijn*

is in ons land een heel apart terrein; zelfs binnen de groep van speciale geologieservaten. Het voormalige eiland Urk is een eindmorene uit het Riss-glaciaal. Bij het droogvallen van de Noordoostpolder kwam de Staart van Urk te voorschijn na erosie door de zee. Die had latere afzettingen (klei, veen) en het lichtere spul uit de morene (zand) verspoeld⁴). Alvorens het terrein te bezoeken, kan een goed beeld van het ontstaan worden gekregen in het aardige museum op Schokland (drukste streekmuseum van ons land) waar ook een vergunning daarvoor wordt afgegeven. Het 2,5 ha grote terrein is omgeven door bos. Het geeft een aardige indruk van het landschap van na de ijstijden: grijze en rode keileemschollen met een prachtig keienbeleg. Het beheer (bestrijden van de vegetatie) is in handen van het SBB, dat daarvoor overlegt met een speciale beheerscommissie. Lit. 1 en 5.

Terwijl het Amstelmeer is ontstaan als ongeschikt voor inpoldering (zand, diepe geulen) zijn de latere randmeren aangelegd ter voorkoming van verdroging van het oude land, als vaarwater, boezem en zoetwatervoorraad. Naarmate de Zuiderzeewerken vorderen, kwamen meer belangen naar voren. Bij de NOP werd de specie uit de vaargeul van het Zwartemeer nog gewoon achter de dijk gespoten. Slechts het Vogeleiland in de ondiepe oosthoek werd gevormd. Langs Oostelijk Flevoland werd nog

⁴) Zie verder Triëntalis 17-5/6, juni 1965: Het natuurlijke landschap van Noordwest Overijssel.

maar werk met werk gemaakt, d.w.z. uitgezogen vaargeulspecie werd gebruikt voor het opbouwen van oeverlanden en eilanden. Daar de komende randmeren voor de recreatie nog steeds in belang toenemen, zal er meer gedaan moeten worden dan werk met werk maken. Bij de zandwinning moet al overlegd zijn met deskundigen op het gebied van ruimtelijke ordening, recreatie en natuurbehoud⁵). Gedeelten van de ondiepe kuststrook zouden voor de recreatie (zeilsport) verdiept kunnen worden, maar niet meer dan enkele meters, want dan treedt de zgn. spronglaag op, waaronder maar weinig leven meer mogelijk is (geen licht en lucht). De natuurlijke zelfreiniging valt weg, die voor het wegwerken van de door de recreatie veroorzaakte verontreiniging juist belangrijk is⁶). Grotere diepte doet een zwaardere golfslag ontstaan, die voor zeilers en roeiers onwelkom is en levert voor baders langs de oevers gevaar. Omdat er allereerste zand nodig is (Amsterdam wil het zelfs uit zee halen), zal door goed overleg nog veler belang kunnen worden gediend.

4. *Het Zwartemeer*

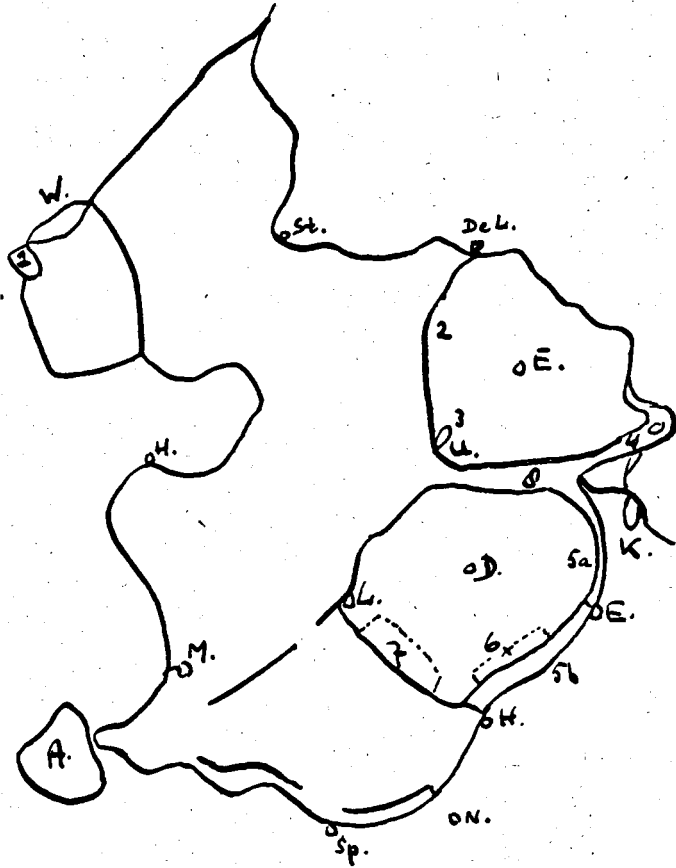
ligt zodanig tussen twee plattelandsgebieden (Kampereiland en Noord-oostpolder), dat een grote mate van rust is verzekerd. In de uitgestrekte velden biezen, ruigte en riet komen niet alleen moeilijk waar te nemen soorten voor als waterral, porceleinhoen (6), maar ook zeldzame broedvogels als purperreiger, bruine kiekendief. In de herfst en winter is het gebied zeker zo belangrijk door de vele pleisteraars, waarvan de eendensorten de massa vormen. Opvallend waren tot 1956 de grote aantallen duikeenden: seizoen '53—'54 met maxima van 15.000 kuifeenden en 15.000 tafeleenden, terwijl zaagbekken, brilduiker en krooneend ook bij tientallen werden gezien. Het sterk teruglopen van de grote aantallen is waarschijnlijk een gevolg van een verandering in de vegetaties van fonteinkruiden (verarming van de lagere étage met hoornblad, kranswier, waarin vele slakjes e.a. voedseldiertjes verblijven) en de vermindering van de driehoeksmossels. Ook voor de broedvogels zijn er veranderingen in ongunstige zin: teruglopen van de biezenvelden en het versneld tot rietland worden van de onlanden na het biezenstadium. De Dienst der Domeinen laat het 4.000 ha grote terrein door het SBB onderhouden in overleg met een Commissie Waterwildreservaten van het Ministerie voor CRM (vroeger O.K.&W.). De toegang kan geregeld worden met de vogelwachters (zie Handboek Natuurmonumenten). Lit. 6, 9 en 10.

5. *De Veluwerandmeren*

zijn eigenlijk geen reservaat. Door de medewerking van Zuiderwerken en IJsselmeerpolders kan het 5.000 bunder tellende gebied als een water-

⁵) Lit. nr. 2 geeft over deze materie een goed overzicht. Bestellen door storten van f 1,25 op rekening 210481 t.n.v. Stichting voor Natuur- en Landschapsbescherming, Amsterdam.

⁶) Zie de natuurbeschermingsrubriek in *Triëntalis* 17-9/10, sept. oct. '65: Water, een milieufactor.

wildreservaat worden beheerd, waarbij de juist genoemde commissie is betrokken. Hierom is dit terrein in dit overzicht geplaatst. Wel wordt er in het smallere gedeelte gejaagd, maar het gaat slechts om een paar hutten. In het brede deel is helemaal geen jacht.

Aanvankelijk was er op de kale terreinen een flinke broedvogelbevolking, maar de sterns, kluten, meeuwen werden verdreven door de opkomende begroeiing, die de broedgelegenheid tot een minimum beperkte. De opkomst van riet- en ruigteterreinen bood een biotoop aan soorten als meerkoet, waterhoentje, wilde eend, karekieten. Voor zeldzame soorten kent het gebied weinig rust. Hier komt de tegenstelling naar voren met het Zwartemeer. Op de polderdijk loopt een weg; de Veluwe oever telt wooncentra en recreatiesteunpunten. In de zomer is de komst van dagjesmensen op en langs het water met het jaar massaler. Toch zien we dit als een goede ontwikkeling: het Zwartemeer vooral natuurgebied, het Veluwemeer voornamelijk recreatiegebied in ruime zin. Toch zijn deze Veluwerandmeren verre van waardeloos, al zal de broedvogelbevolking beperkt blijven. In de winter oefent het gebied geen aantrekkingskracht

uit op de stedelingen, maar des te meer op noorderlingen als vele eendensoorten en zwanen. De stedelingen, die toch komen, zie je met kijker en Vogelgids. Door de goede bereikbaarheid zijn deze randmeren educatief van belang; ook in de zomer, want zomergasten kunnen er — misschien voor het eerst — bewust genieten van een vogel, een bloem.

De waarde voor de avifauna komt voort uit de samenwerking van geologische en hydrologische condities, mede indirect via hydrobiologische levensgemeenschappen. De naar het noorden afhellende Veluwe vormt hier als het ware de bodem van de randmeren. Zoet grondwater van de hogere zandgronden kwelt hier omhoog en zorgt voor een oligohalien milieu (licht brak). Om de verdroging van de randzone op het oude land tegen te gaan, wordt in de zomer het water 70 cm opgezet; jammer genoeg brengt dit nieuw zout aan via gemaal Lovink. Doordat het (te) laat in het seizoen gebeurt, kost het elk jaar vele meerkoetnesten. In de herfst daalt het peil weer 70 cm, wat voor de wintergasten gunstig kan zijn om voedsel te bemachtigen (driehoeksmossels, slakjes, wortelstokken). Ondanks het zout, blijkt de planktensamenstelling typerend voor een zwak eutroof milieu (vrij voedselarm). Er is een eigen karakter t.o.v. andere meren in ons land. De totale hoeveelheid plankton is gering; het water bevat weinig slib. Het noordelijke meer is wel troebel door slib. Dat is te wijten aan verontreinigd IJssel- en polderwater. Van de Roggebotsluis in het noorden naar Elburg neemt de driehoeksmossel toe. Deze soort kan in verontreinigd water niet leven. In het zuidelijke meer is hij echter veel talrijker. Een ander verschil is het afwezig zijn van vegetatie in de noordelijke helft tijdens de herfst, terwijl in de zuidelijke helft die nog wel aanwezig is. Dit wijst ook op verontreinigd zijn van het eerste t.o.v. het laatste water. In het verontreinigde water (bacterierijker) rotten de plantendelen veel sneller weg. Samenvattend: het zuidelijke meer is vooral van belang in de winter (voedsel), het noordelijke in de zomer (rust door het ontbreken van vacatiecentra in Oosterwolderpolder). Lit. 4 en 7.

6. Waterwingebied rondom Bremerberg

Nu we gelukkig zover zijn in ons land, dat het belang van natuurbescherming wordt erkend voor ons volkswelzijn, spreken degenen die hiervoor opkomen, mee bij het overleg voor het verdelen van de ruimte in ons land; zo ook bij het al jaren gaande overleg voor het bestemmen van gronden in de oostelijke Flevopolder. In feb. 1964 wist Flevo-Contact (blad van personeelsvereniging van de Rijksdienst IJsselmeerpolders) te melden, dat besloten is in verband met de waterwinning de bestemming van het randgebied langs het Veluwemeer voor landbouwkundige exploitatie aanmerkelijk te beperken. Van dit gebied zal 360 ha in bos worden gelegd, 24 ha zal worden bestemd voor kampeerterreinen, 110 ha met uitbreidingsmogelijkheid tot 200 ha voor vogelreservaat, 45 ha voor oecologisch reservaat, 235 ha voor vriendcultuur en 120 ha voor de permanente landbouwmanifestatie. Bovendien zal een gedeelte worden uitgegeven als weidebedrijf met beperkende bepalingen ten aanzien van opslag van olie. Deze strook

tussen Harderwijk en Elburg grenst aan het Spijk, dat geheel bos wordt en een groot recreatiecentrum zal omvatten. Het gaat hier om de strook even ten oosten van gemaal Lovink bij de Hardersluis tot vlak bij Elburg (naar het oosten zet deze zich voort in 2000 bunder bos, dat op de lichte randgronden tot aan Ketelhaven is geplant). Van de Veluwe afstromend water kwelt hier omhoog en kan heel goed worden benut bij de drinkwatervoorziening. Dit waterwingebied rondom het pompstation Bremerberg vraagt speciale voorzieningen vanwege het gevaar voor verontreiniging (vgl. duinen, waar niemand mag wonen). Binnen het kader hiervan vallen de bovengenoemde bestemmingen.

Van de directeur der Rijksdienst IJsselmeerpolders vernamen we echter, dat (in september 1964) het instellen van een weidevogel- en een oecologisch reservaat nog slechts overwogen werd. Het zou daarbij gaan om 110 ha weidevogelreservaat langs de dijk ten noordoosten van het watergemaal Lovink en eventueel om een bufferzone van 90 ha met een aangepaste exploitatie. De plannen om een klein gebied te reserveren voor plant- en dieroecologische studies verkeerden ook nog in een vroeg stadium. In het dagblad Flevonieuws van 25 februari 1964 worden de zwakke kanten van de plannen naar voren gebracht: Het tiental kavels (110 ha) wordt aan de ene zijde begrensd door de Veluwemeerdijk en aan de andere zijde door een weg, die op den duur een belangrijk gedeelte van het verkeer, dat thans nog over de dijk gaat, moet opvangen. Derhalve komt de reservaatstrook over zijn volle lengte tussen twee, vooral in de zomer drukke wegen te liggen. Dit zal ongetwijfeld nadelig werken op de vogelstand in de strook. Anderzijds is het zo, dat recreatie zoekenden langs het Veluwemeer van de dijk af over het reservaat heen kunnen kijken en dat is uit recreatieoogpunt gezien uniek en zeer gunstig. Tot zover Flevonieuws.

Intussen is de 110 ha weidevogelreservaat ingesteld. Voor een goede weidevogelpopulatie moet het terrein dras worden gehouden. Daartoe mogen de sloten worden afgedamd, opdat het water kan worden opgezet. Er zal een geschikt graszaadmengsel worden uitgestrooid. Behalve voor weidevogels kan het gebied misschien ook van belang worden voor begrazing door pleisterende ganzen. Deze kavels, liggend tussen de dijk (met weg) en een parallel lopende secundaire weg, ondervinden van het verkeer, wat betreft de rust, nauwelijks hinder. Het lijkt er ook niet op, dat dit in de naaste toekomst het geval zal zijn. De secundaire weg is zo gunstig, dat de noordelijk daarvan liggende 90 ha, waarmee de bestaande 110 mogelijk nog worden aangevuld, één reservaat kunnen vormen zoals in bekende weidegebieden met fraaie weidevogelpopulaties een weinig gebruikte weg nauwelijks van invloed is.

Het oecologisch reservaat, dat tegen de 10 ha groot is, wordt gevormd door een geaccidenteerd terreintje bij Het Spijk, een „uitloper” van de Veluwe in de polder. Er is een overgang naar klei, die tegen het zand uitwigt. Hier kan de natuurlijke ontwikkeling worden gevolgd van de vegetatie en de dierpopulatie.

7. Knardijkstrook

Tot de westelijke Flevopolder klaar is, zal hier water onder de dijk doorkwellen. Tot zolang (tegen 1970) blijft hier het tijdelijke reservaat langs de Knardijk over een breedte van 2 km, gerekend van de dijk af de polder in; over een lengte van bijna 16 km, n.l. van km-paal 3,5 tot paal 19,1. Als broedgebied is de strook vooral van belang voor de wilde eend. Er zijn grote klutenkolonies op de geknakte vegetatie. Verder zijn te noemen watersnip, waterral, porceleinhoen, baardmees en veel snorren; verder natuurlijk veel rietzangers en karekieten; ook enkele broedparen van krakeend, slobeend, zomertaling, bruine kiekendief, velduil. De wilde eend benut dit reservaat als een zeer geschikt verblijf tijdens de rui. Als pleistergebied komt de betekenis naar voren uit de aanwezigheid van grauwe ganzen (soms tot ongeveer 2500) zeer veel wintertalingen, slobeenden, pijlstaarten en steltlopers zoals kemphanen, grutto's, watersnippen. De aantallen lopen de laatste jaren sterk terug, vooral die van de steltlopers en de eenden. Van enorme zwermen is nooit meer sprake. Nog wel komen er groepjes lepelaars en soms purperreigers. In de nazomer vliegen boven de rietvelden duizenden zwaluwen. Tegen de tijd, dat het gebied aan ontginning toe zal zijn, verwachten we, dat het nog nauwelijks de moeite waard is. De voedselvoorraden in de kwelplassen lijken sterk gedaald te zijn: vroeger zag je het water niet meer door de vogels. Dit is voorgoed verleden tijd. Vergelijk de Knardijkwaarnemingen eens in de loop van de tijd verschenen in de speciale rubriek achter in Het Vogeljaar en in de Tjiftjaf.

Voor hun medewerking bij het samenstellen van dit overzicht zeg ik hartelijk dank prof. M. F. Mörzer Bruijns, de directeur der Rijksdienst IJsschmeerpolders, de heer Timmerman, Wim Berghuis voor het maken van de schets over het vijverbos en Jelle van Dijk en Coby Boomgaardt voor het doornemen van het met de hand geschreven verhaal en het geven van aanvullingen, aanmerkingen en opmerkingen. JAAP WOETS

„Eendenvijver” in de Noordoostpolder

Tijdens de drooglegging van de Noordoostpolder ontstond langs de westkust een gebied van kwelplassen, gelijk in Oostelijk Flevoland achter de Knardijk (zie nr. 7 in het overzicht). Ook hier werden honderdduizenden eenden waargenomen; verder talloze ganzen (circa 20.000) en eveneens veel zeldzame gasten, bijv. vijf jonge zeearenden.

Natuurlijk wilde men dit gebied behouden. Dit kon echter niet. Wel werd in 1956 een vijver gegraven, dankzij medewerking van de directie. Zo ontstond de „eendenvijver” op kavel B20 ten westen van Creil. Een halve hectare werd anderhalve meter diep uitgegraven en er omheen werd een dijkje aangelegd. Op de buitenhelling daarvan werden besdragende struiken geplant en rondom dit geheel een bos van elzen en wilgen, waardoor het geheel bijna ondoordringbaar is.

Veel werd er niet waargenomen. Uit de gegevens van de heren Kelder,

Sollie en Van der Zee blijkt, dat er geregeld duikeenden vertoefden. Het plan kwam op er een ringstation voor eenden van te maken. Het geval wil namelijk, dat voor zwemeenden het water achter de dijk te diep is; hier ligt de vaargeul Amsterdam—De Lemmer. Er komen wel duikeenden, die bij ruw weer een toevlucht op de vijver zoeken. Dat er toch nog honderden wilde eenden voor de kust zitten, zou er op kunnen wijzen, dat deze eenden op de polderakkers fourageren.

De heer A. Timmerman (Rivon) bepleitte in 1962 enkele ingrepen om te komen tot een ringstation, maar het SBB voelt er weinig voor, omdat er te weinig duikeenden geringd behoeven te worden. Wel is het SBB dit najaar ('65) begonnen met het vangen en ringen van zangvogels. Deze worden n.l. in het najaar tussen De Lemmer en Rotterdamse Hoek gestuwd langs de polderdijk. Aanvankelijk was de bebossing om de vijver een oase voor bosvogels in de kale polder. Vrijwel alle trekkertjes bleven hier even rusten. Door de ontwikkeling der beplanting op erven en langs wegen, is de bebossing rond de plas niet langer de enige trekpleister voor de zangvogels. Veel trekkertjes laten zich nu ook stuwen langs een singel, die enkele honderden meters landinwaarts evenwijdig aan de dijk loopt. De afdeling Morinelplevier van de C.J.N. bestudeert dit interessante trekverschijnsel. Voor belangstellenden verwijs ik naar het jaarverslag van deze afdeling, dat in januari waarschijnlijk uitkomt (inl. bij sec. Paula Woets, Schokkerwal 25, Emmeloord).

WIM BERGHUIS.

Literatuur:

1. Bakker, D., G. D. van der Heide en H. Veenendaal. 1955. Het geologisch reservaat P. van der Lijn in de Noordoostpolder. N & L 9: 81-89.
2. Contact Commissie voor Natuur- en Landschapsbescherming. 1962. De randmeren van zuidelijk Flevoland; vormgeving, landschap, recreatie. 32 pp.
3. Harmsen, G. W. 1949. Het Amstelmeer als waterwildreservaat. In het voetspoor van Thijssen: 192-206.
4. — 1960. De betekenis van de randmeren van oostelijk Flevoland voor de vogels. N & L 13: 12-17 (Gooi en Flevonummer).
5. Heide, G. D. van der. 1965. Van landijs tot polderland; 2000 eeuwen Zuiderzeegebied. 648 pp.
6. Koridon, J. A. F. 1956. Het Zwartemeer, vogelringseizoen 1955. D.L.N. 59: 88-94.
7. Leentvaar, P. 1961. Hydrobiologische waarnemingen in het Veluwemeer. D.L.N. 64: 273-279.
8. Loeff, J. 1959. De randmeren. N & L 13: 111-122 (Gooi en Flevonummer).
9. Timmerman, A. 1956. De duikeenden van het Zwartemeer. D.L.N. 59: 163-174.
10. — en J. A. F. Koridon. 1963. Veranderingen in vegetatie en vogelbevolking van het Zwartemeer. D.L.N. 66: 227-232.
11. Woets, Dick. 1963. Vogellevens in de Wieringermeer 1930—1962. D.L.N. 66: 41-48.

N & L = Natuur en Landschap D.L.N. = De Levende Natuur